

Dobrava Moldanová

Knížka o Babičce jako knížka o Václavu Černém

Knížka o Babičce je v kontextu Černého díla na první pohled zvláštní: její velká část, téměř tři čtvrtiny prvního vydání z roku 1963,¹ je věnována podrobnému genealogickému zkoumání a rekonstrukci lidských osudů Magdalény Novotné, která byla matkou Terezy Panklové, matky či pěstounky Boženy Němcové² a předlohou ústřední postavy vrcholného díla Němcové. Václav Černý se tu zabývá pečlivým průzkumem pramenů a jejich kritikou, rekonstruuje národnostní a sociální postavení venkovského lidu před josefinskými reformami, tedy pracuje tak, jak jsme zvyklí zejména u kulturních historiků a regionálních badatelů, ale jak to u profesora srovnávacích literatur Černého kalibru neočekáváme. Nechci tím říci, že by Černý šel v *Knížce o Babičce* pod svou úroveň,

1 V. Černý: *Knížka o Babičce*, Praha 1963. Kniha má 106 stran textu, 10 stran poznámek, obrazovou přílohu a čtyři genealogické tabulky. Rodopisu a životním osudů rodu Čudových a Novotných jsou zde věnovány strany 7–73.

2 V současné době jsou publikovány úvahy a materiály, zejména v pracích Heleny Sobkové (např. *Nové úvahy u původu Boženy Němcové, Marginálie* 1988 a *Tajemství Barunky Panklové*, Praha 1991), ale také Miroslava Ivanova (Hledá se matka i otec Boženy Němcové, *Kmen* 2 (8), 1989, č.18, s.12), které zpochybňují fakt, že Božena Němcová byla pokrevní dcerou Terezie a Jana Panklových. Tyto práce nedošly podle mého názoru ke zcela jednoznačným závěrům, ale upozornily na některá fakta, která rodinný původ Němcové zproblematizovala. Václav Černý tyto práce již nemohl znát a pracoval v prvním vydání *Knížky o Babičce* zejména s výsledky práce svého otce a Miloslava Novotného, ve druhém vydání se je korigoval zjištěními badatelů Rudolfa Rejchrt a Adolfa Imanna, kteří rozlišili dvě dcery Magdalény a Jiřího Novotných podobných jmen a svou práci *Pravda o matce Boženy Němcové* (Praha-Česká Skalice 1973), definitivně ukončili spekulace o patnáctileté nemanželské matce Němcové, které se v literatuře o Němcové tradovaly od monografie Václava Tilleho *Božena Němcová* (1911).

naopak, způsob, jak tuto heuristickou práci využívá k stanovení místa Němcové v evropském literárním kontextu, je brilantní ukázkou možností kombinací obou přístupů, materiálového průzkumu a kritiky pramenů spolu s přístupem poučeného komparatisty, který vnímá dílo v souvislostech ne jednoho místa nebo jedné literatury, ale širšího celku. Vynikající rozhled po problematice evropského romantismu (romantismus byl jedním z témat, ke kterým se Černý celý život vracel³) zhodnotil tuto mravenčí materiálovou práci.

Ve druhém vydání Černý sice posílil literárněhistorické úvahy o typu Němcové, rozhojnil svou argumentaci, vřazující ji do preromantického evropského proudu zařazením kapitoly *Místo Němcové ve vývoji české literatury*,⁴ tedy posílil literárněvědné a speciálně komparatistické hledisko, ale ani zde se nezříká podrobné rekonstrukce rodových osudů reálné předlohy jedné z ústředních postav literárního díla Němcové. Kniha tedy je jaksi dvojpólová: na jedné straně leží vysoce odborné analýzy, podstatně měnící vžitou představu o vzniku českého romantismu z preromantické inspirace, kterou Černý shledává jako myšlenkový základ světa Němcové (i Máchova), na druhé straně sociologicko historická sonda do života české vesnice 18. století, která se stala odrazovým můstkem pro básnické dílo, v němž jsou reálné postavy a jejich reálné vztahy předpodstatněny právě v souvislosti s oním preromantickým životním názorem autorčiny.

Václav Černý ve svém vědeckém díle vystupuje vesměs jako člověk výrazně racionální, analytický, metodický, který ostražitě zkoumá vše, co je kolem něho, zejména to, co se zdá být módní. Zatímco jeho generační druzi jsou na začátku dvacátých let opojeni moderním uměním, podléhají kouzlu poetismu, Václav Černý si klade otázku o ideových kořenech moderního umění, a chladně analyzuje zdroje, z nichž moderní umění čerpá své podněty.⁵ Stejně věcně a analyticky se vyrovná

³ Romantismu se týkala především habilitační práce V. Černého *Essai sur le titanisme dans la poésie romantique occidentale entre 1815 et 1851* (1935), dále studie *Meditace o romantickém neklidu* (1941) a další stati věnované jednotlivým autorům.

⁴ Druhé vydání *Knížky o Babičce* vyšlo v roce 1982 v 68* Publishers v Torontu. Kniha má 254 stran textu, do kapitoly *Čudové a Novotní* je shrnut obsah prvních dvou kapitol prvního vydání. I tato kapitola je rozsáhlá (104 strany textu), což je ovšem méně než polovina celku knihy. Zmizely genealogické tabulky a přibyla naopak kapitola *Několik poznámek o historii koncepcí B. Němcové. Troška metakritiky*.

⁵ V. Černý: *Ideové kořeny současného umění. Bergson a ideologie současného romantismu*. Praha 1929.

nává se surrealismem,⁶ s psychoanalýzou,⁷ s marxismem jako metodou literární kritiky,⁸ s problémy „patetických nacionalismů“ a podobně. I jako kritik – ať už v kritické praxi, nebo tam, kde formuluje explicitně své pojetí kritiky,⁹ zdůrazňuje v polemice se Šaldou, k němuž se jinak hlásil jako ke svému učiteli, požadavek vědeckosti, tedy analýzy, věcnosti, metodičnosti práce. V *Knížce o Babičce* ovšem čteme stránky, které mají výrazně osobnostní charakter, vypovídají o tom, že autor je vnitřně silně angažován a že *Knížka o Babičce* není jen záležitostí jeho odborného zájmu, ale dává nahlédnout i do jeho světa citového, a to víc, než bývá v odborné práci obvyklé.

Týká se to právě těch partií, v nichž se zabývá rodovou historií Magdalény Novotné a dalších členů její rodiny. Černého totiž zajímá Magdaléna Novotná nejen jako předobraz *Babičky*, zajímá ho i jako lidský typ. Stojí tu vedle sebe vlastně dvě babičky, ta, kterou ze vzpomínky a také z literární tradice vytvořila Němcová, a ona, již vidí z dokumentů vystupovat Václav Černý. Přitom velice dobře ví a explicitně říká, že literární postava není a nemůže být rekonstrukcí životního příběhu reálné osobnosti, že zde vedle pravdy života vystupuje i pravda básně, logika uměleckého díla. Přesto je neustále strhován potřebou dobrat se své pravdy o životě reálné Magdalény Novotné, vytvořit svůj portrét této ženy, fascinován spíš její historickou podobou, než literárním ztvárněním.

Příběh Magdalény Novotné v podání Václava Černého ožívá téměř v beletristickém líčení. Připomeňme alespoň kousek pasáže, v níž líčí Magdaléninu pouť z Kladska domů: „Sledujme tedy v duchu, jak z jara roku 1807 se ze staré pevnosti nad Nisou vydává k českým horám smutná tlupa poutníků, uprostřed matka s dítětem na rukou.“ Pasáž pak pokračuje podrobným líčením cesty, plným místních jmen, která působí jako zaříkávadla z pohádky a posléze vrcholí scénou překročení hranice: „Sám hvozd se poněkud rozveselí a promluví zurčením vody. Mezi jeho kmeny vynoří se zasmušilý a přece posilující znamení: Černý kříž. Jsou

6 V. Černý: Surrealismus, *Listy pro umění a kritiku* 3, 1935, č. 11–12, s. 318–333.

7 V. Černý: Psychoanalýza metodou umělecké kritiky 12, *Nové Čechy* 14, 1931, č. 9, s. 244–251 a 15, 1932, č. 1, s. 17–21.

8 V. Černý: Historický materialism jakožto umělecká kritika 1–2, *Čin* 2, 1930–31, č. 13, s. 292–295, č. 14, s. 318–323, č. 16, s. 368–373.

9 V. Černý: *Co je kritika, co není a k čemu je na světě*, Brno 1968.

na vrcholu. A na hranicích. Ještě dvě stě kroků. A stěny lesa se dále rozestoupí a co by mělo být pouhou mýtinou se před zrakem prodlouží do širokého prostoru, svažuje se rychle podél potoka hlubokým a šířícím se údolím, a přímo před tebou první chalupy. *Olešnice!* Jsme v Čechách. A zvedneš-li oči od chalup výš, uříš, že poprvé vůbec od počátku tvého putování obzor nikde nekončí a v dálavě před a pod tebou splývá s nebesy.¹⁰ V druhém vydání je pasáž doplněna některými dalšími údaji o počtu dětí, s nimiž Magdaléna šla do Čech, a také stylisticky upravena.

To je ovšem dost neobvyklé a nabízí materiál k úvaze o zvláštním místě této práce v celku vědeckého díla Václava Černého. Ve svých *Pamětech* označil Václav Černý *Knížku o Babičce* jakou knížku „mně nejmilejší, kterou jsem psal nejraději“. Byla, jak napsal, „psána k chvále a slávě rodného horského koutu země“.¹¹ Dodávám, byla také poctou práci jeho otce, který v roce 1912 uspořádal sborník k 50. výročí smrti Boženy Němcové, ve kterém uveřejnil výsledky svého dlouholetého průzkumu kladských a vídeňských matrik a rekonstruoval osudy rodu, z něhož Němcová snad pocházela po matce.¹² Tyto rekonstrukce Černý ve své práci využívá a dále doplňuje, zejména v druhém vydání, o nové poznatky. Znamenala tedy návrat ke kořenům, z nichž Černý vyrostl, přihlášením se k tradici kraje a rodu. Nebylo to bezvýznamné, i proto, že se tak dalo v době pro Černého velice složité.

Knížka o Babičce vznikala v období Černého perzekuce, v době, kdy v plném rozmachu tvůrčích sil byl zbaven univerzitní katedry (v roce 1948 mu byly 43 léta, tedy byl ve věku, kdy v humanitním oboru vědec teprve dospívá k vrcholu), bylo mu znemožněno publikovat, dokonce byl i vězněn a celá jeho rodina se potýkala s vážnými existenčními starostmi. Návraty do rodného kraje, kde na každém kroku cítil dotek se svými kořeny, byly pro něj mimořádně důležité. Letní cesty, jak o nich píše v *Pamětech*,¹³ vedly stopami velkých rodáků, Čapků, Jirásků, a především a zvláště Boženy Němcové, s níž se cítil rodově spřízněn právě prostřednictvím rodu její matky. Magdaléna Novotná je mu ztělesněním všeho dobrého, přímo symbolem domova, vlasti, která se k němu – svý-

10 V. Černý, *Knížka o Babičce*, Praha 1963, s. 39–41.

11 V. Černý: *Paměti 3*, Brno 1992, s. 536.

12 Božena Němcová 1820 – 1862. *Sborník statí o jejím životě a díle*, Náchod 1912; zde V. Černý: *Doklady životopisné a literární*, s. 356–366.

13 V. Černý, *Paměti 3*, Brno 1992, s. 513–542.

mi oficiálními představiteli – zachovala tak krutě. V diskusích o domácích tradicích, o tom, z čeho roste česká socialistická kultura, z jakých kořenů, byla Němcová, díky Fučíkovi a Nejedlému, důležitou postavou: výklad Němcové jako zakladatelky realistické tradice, jako bojovnice za společenskou spravedlnost, ji jakoby zcizoval tomu, v čem Černý viděl podstatu domácí tradice, kořeny naší kultury. Práce na *Knížce o Babičce* byla Černému útěchou v dobách zlých, podobně jako útěchou byla kdysi pro Němcovou práce na *Babičce* samé. Byla také implicitním pokračováním diskuse o smyslu naší kultury, rozvinuté po válce v *Kritickém měsíčníku*.¹⁴

Tomu, z jakých zdrojů rostlo Černého dílo, kdo byli jeho mistry a učitelé, utvářejícími jeho názor na život a na umění, o jeho vztahu k Bergsonovi, existencialismu, Šaldovi a dalším autoritám, byla věnována pozornost. Zbývá tu dodat ještě jedna autorita, na první pohled nemanifestovaná, jaksi zamlčená, ale při pozorném pohledu velmi zřetelná: autorita jeho otce, venkovského učitele a regionálního badatele, člověka, který v Černém vzbudil lásku k rodnému kraji, k vlasti, který mu jakoby odkázal svůj zájem o Němcovou, vřelý vztah k českému 19. století. Krom *Knížky o Babičce* se k němu odborně Černý vracel jen málo, ale vždycky s pochopením a láskou. Tento odchovanec moderních proudů evropského 20. století si recituje na toulkách rodným krajem úvodní verše ze skladby *Ve sínu lípy* Svatopluka Čecha, vidí svou krajinu posetou stopami Jiráskových hrdinů. Je to nečekané a neobvyklé pro muže, který začínal ve dvacátých letech v blízkosti avantgardy, která byla tak antitradicionální, a jenž k nám uváděl v létech třicátých moderní myšlenkové proudy západoevropské. Také nelze říci, že je to záležitost až zralého období. Už tam, kde jako mladý student a začínající badatel vymezuje svůj duchovní obzor po příchodu po Prahy, píše, že byl „naprosto pevně a s přesvědčením srostlý s národním osudem a českou kulturou“, ¹⁵ se kterou se seznámil právě vlivem svého otce. Na rozdíl od přátel a vrstevníků z Devětsilu to pro něj nebyla veteš, ale zažitý fundament, jehož význam se ukázal zejména v dobách nesnadných: odtud lze porozumět aktivně vlasteneckému postoji Černého za války i jeho postojům po válce. Morální kodex venkovského učitele, jeho

14 Mám na mysli zejména diskuse vedené v poválečných ročnících *Kritického měsíčníku* a souborně uveřejněné pod titulem *Boje a směry socialistické kultury*. Praha 1946.

15 V. Černý: *Paměti I*, Brno 1994, s. 149.

duchovní obzor, byly jeho synovi, který daleko přerostl rodinné prostředí a lze o němž lze bez nadsázky říci, že byl skutečným Evropanem, jednou ze základních opor, k nimž se vztahoval. Kniha o *Babičce* o tom svědčí.